

1721. URTEKO EIBARKO KOPLA ZAHARRAK

Jabier Kalzakorta

0. Sarrera

Gure udaletako artxiboetako agiri zaharretan agertu ohi dira, usterik uste gabe, euskaltzaleentzat ere dokumentu harrigarriak. Era honetako aurkikundeak deserturik mortu, agor eta kiskalgarrienean arrosa gorri guri bat aurkitzea bezalakoa izan ohi da euskaltzale ederberentzat¹; arrosa gorri bat izar-ihintzaren perladuria hezea apaingarri duela. Horietako mordoskada bat eman zuen argitara Jose Maria Satrustegik², eta, orainago, aspaldi ez duela, koplak-sail bat ardatz harturik Antxon Narbaizak atondu du *1685ko koplak zaharrak* liburua. Liburu eredugarri horretan era bateko eta besteko ikerketa-lanez hornituak agertzen dira Pedro Uribarrenek Tolosako artxiboan aurkitu zituen koplak³.

Tankera horretako beste koplak-sail zahar baten berri eman nahiko genuke lantxo honetan. Oraingoan aurkikundeak Yolanda Ruiz Eibarko Udal

¹ Honelaxe dio Serapio Mugicak bere “El vascuence en los archivos municipales de Guipuzcoa” RIEV II, 1908, 723-733 or. Honelaxe hasten du bere artikulua: “Ya lo dije en otra ocasión. Cuando yo comencé a arreglar los Archivos Municipales de Guipuzcoa por encargo de la Excma Diputación Provincial, era creencia general entre las personas que se ocupaban del pasado de nuestro país, la de que iba a encontrar en aquellos depósitos de papeles muchos documentos escritos en lengua vascongada, y sin embargo no ha sido así. Algunos, muy pocos, he hallado escritos en latin y todos los demás están en lengua castellana, con muy raras excepciones”.

² Satrustegi, Jose Maria: “Versos satíricos vascos del año 1619”, *Príncipe de Viana*, 78-79 zk., 1960, 137-144 or. “Documentos vascos del año 1664 en un proceso matrimonial de Oyarzun”, *FLV* 33 zk., 1979, 529-548 or. “Contribución al fondo de textos antiguos vascos”, *ASJU* 12-13 zk., 1978-1979, 229-245 or., “Nueva contribución al fondo de textos antiguos vascos”, *ASJU* 15 zk., 1981, 77-104 or.

³ Narbaiza, Antton et alii, *1685eko koplak zaharrak*, Ego Ibarra, 1992. Liburuko punturik gehienak Antxon Narbaizak eginak dira. Hitzaurrea Jaun San Martinek egin da. Metrika kontuak Juan Mari Lekuonak ikertzen ditu. Musika kontuak José Ignacio López de Luzuriagak.

Artxiboko zuzendariak eginga da eta argitara emanak dira gune digitaletan⁴. Guk lantxo honetan, koplak argigarri eta aberasgarri, euskarazko koplak transkripzio fidel bat emateaz gainera, dokumentu osoa ere argitara eman nahi genuke. Ez dugu ahaztu behar koplak hitzek “testua” osatzen badute, “testuingurua” auzian parte hartu zutenen testigantzek osatzen dutela (testigantzak, auzia jarri zuen botikariarena zein auzitegira deituak izan ziren testigu edo lekukoena.) Gure lana, beraz, oinarriak jartzea da batez ere, gerora ikerlariei dokumentu osoa eskaintzeko. Langintza horretan ezinbestekoak izan dut Yolanda Ruiz eta José Gregorio González jaun- andre prestuen laguntza estimagarria. Bihoazkie lerro hauen bidez ene eskerrik handi eta bihozkorrenak.

Artikulu honetan transkribatu eta iruzkinduko ditugun koplak orain dela ia hirurehun urtekoak dira. Koplak hauek gure begiz ikusirik “zaharrak” ditugu. Ez dute, jakina, Manuel Lekuonak aztertu zituen “koplak zaharren” tankerarik. Bestela esan, guk bestetan aztertu ditugun *eske-kopla zahar* zein *dantza-kopla zahar* direlakoekin ez dute zerikusirik handirik. Antxon Narbaizak argitara zituen 1685 urteko koplekin, osterara, berdintasun handia dute. Garai eta leku berdintsukoak direnez, aldi-aldeak berdintsuak direnez, horrexegatik izendatu ditugu lantxo honetan ere “koplak zaharrak”.

Testuen zahartasunari gagozkiola, euskal alorrean ez ditugu holako testuak ugari. Eibarko beste erreferente bat harturik, Juan Antonio Mogel (1745-1802) jaio baino mende laurdentsu bat lehenagokoak dira⁵. Eibarko 1721eko kopletan agertzen den euskararen aldi-aldeak kontuan izanik, 1754ko Eibarko Ordenantza Munizipalak hurbil daude.

⁴ <http://egoibarra.com/albisteak/>”Eibarko Artxiboak Eskribautzako (1537-1866) 158-kaxa berreskuratu ditu” / kontsulta: 2009-12-04 eta <http://sustatu.com/1257758337> / “XVII. Mendeko euskarazko koplak batzuk aurkitu dituzte Eibarren”/ kontsulta: 2009-12-04.

⁵ Zehatz esateko hogeita lau urte lehenagokoak. Datari gagozkiola, J.A. Lakarrak publikatu zituen “Bertso bizkaitarrak (1688)”, ASJU, XVIII-2, 1984, 89-184 or. eta Antxon Narbaizak argitara zituen *Eibarko 1685eko koplak zaharrak* garai beretsukoak dira.

Esan dezagun, bestalde, dudarik txikienik gabe, koplak kantatzea bizkai-euskera egiten zen eremu zabal batean (zein Bizkaian zein Gipuzkoako mendebaldean) ohikoa zela. Mogelen lehen autuko sabaiko koplari mozkorraren sailtxoari eta Juan Antonio Zamakola (1759-1819) arratiarraren *Historia de las naciones vascas* liburuko aipamenari, zorionez, oraingo kopla sortatxoarekin beste testigantza bat erantsi geniezaioke⁶.

1. Auzia. Botikariaren zein auziperatuen testigantzak

Epaitegira hainbat testigu deituak izateko koplak ez ziren eztenik gabekoak izango. Jose Maria Satrustegik Azkoitiko 1566ko udaberriko paskinen berri eman zuenean⁷ argi azaldu zuen moduan, kantuen atzean edo azpian dagoen pozoia ez da beti atzematen erraza. Gure kopletan ere badirateke oraingo begiz ondorioztatu ezin ditugun alderdi ezkutatuak. Nola azaldu hitz bitan gertatua? Auziaren zer-nolak ematea ez da erabat erraza. Auziko dokumentuan dauden testigantzetako zehaztasunak apur bat hurbiltzen gaituzte orduko egoerara. Hona, hitz bitan, gertatu zenaren laburpen bat:

Agustin de Ezenarro botikaria gonazale amorratua da. Itxurak direnez, Lekeitiotik bota zuten kontu edo arazo beragatik eta Eibarren dagoela berdin jarraitzen du, emakumeei etengabe erasoz. Baliteke Lekeitiotik botea izatea tabako-hautsa sudurretatik etengabe hartzen duelako ere. Badirudi, garai urruti hartan, tabakorra erretzea baino tabako-hautsa sudurretatik hartzea zela gaizkiago ikusia.

Herriko botikaria, jakina, ez da nornahi. Handikia da eta emakume handikizalea ere bada. Bestela esan, dama ederren zalea da. Dama hitzak

⁶ Ez dago esan beharrik. Laguntzaile guztiei neure esker ona agertuaz batera neure lan honetako akats edo okerrak neure gain hartzen ditut.

⁷ Satrustegi, Jose Maria, "Miscelánea de textos antiguos vascos", FLV, 1991, 283-300 or.

emakume handikia adierazi nahi du, jakina. Garai bateko ehule, gorule eta jostunek baino maila handiagokoak ziren damak. Baserri-etxe txiki eta kale-etxe tutu estuetan bizi beharrean, jauregi eta dorre-etxe apain eta nasaietan bizi ziren damak.

Eibarko herri kaskoa hazi denean, Arrabalean badira handi-etxeak edo handiki-etxeak. Eibarko Arrabaleko⁸ erreferentzia gutxi balitz, badator oraindik ere gordetzen den Eibarko kale baten izena: *Arragueta*⁹. Agustin de Ezenarro botikariak hor aurkitu nahi ditu dama ederrak, berdin da ezkondu zein ezkongai izan, denei erasotzen omen die gure jaun lotsagabeak. Gure jaun botikariak badu, itxurak direnez, ezizen bat: *Trupin*. Trupin delakoak *Agustin* hitzaren laburdura soila ote da edo beste zerbait ezkututzen du atzean?

Garaitsu hartako bi Agustin (de) Ezenarro aurkitu ditugu. Bata Agustin Ezenarro Manrique, Lekeition, 1698ko maiatzaren hamarren jaioa, Agustin Ezenarro Ugarte eta Maria Antonia Manriqueren semea; eta bestea, Agustin Ezenarro Igarte 1669ko urriaren 12an Elgoibarren jaioa, Agustin Ezenarro Mispilibar eta Maria Josefa Igarte Olazaranen semea. Lehenak hogeita hiru urte izango zituen 1721ean, bigarrenak berrogeita hamabi.

Jende xehearen berriketagai maiteenetariko bat handikien ibilera okerrak dira. Ibilera okerretan, jakina, gozamenik handiena ematen duena handikien irristada eta erorikoak izango ziren orduan ere¹⁰. Gure kasu

⁸ Yolanda Ruizek adierazi didanez *Arrabala* Markinarako bidean zegoen. Han zegoen monja agustindarren konbentu zoragarria –Lekeitionetik etorriak, hain zuzen– eta handietxeak ere bai. Ibarra de Suso eta Ibarra de Yuso etxeak Arrabalean zeuden. Arrabala 1685eko kopletan ere badator, *errebaleko Kalean* dio, hitzez hitz, birritan. Gure dokumentuan aipatzen den Aldasa ere badago.

Garaitsu haretako berriak eta lurtamuak ikusteko jo bedi Javier Elorza Maiztegi, *Eibar: Orígenes y evolución: siglos XIV al XVI* liburura (Eibar : Eibarko Udala, Ego Ibarra, 2000).

⁹ Testigantzetan *Aldasa* toponimoa ere badator. Kale-izena ere ba omen da, esan didatenez. Izenak berak salatzen duenez, “aldats” handia omen dago.

¹⁰ 1685eko Eibarko kopletan inon baino hobeto ikusten dugu handi-mandien kontrako jarrera. Ibarrekoak aipatzen dira koplak horietan. Errebalekoak ziren Ibarrekoak eta handikiak. Gure honetan botikarioaren eta dama eder handikien kontrakoak ditugu.

honetan ere, koplak ehule eta goruleen bileretan kantatzen direla agertzen da jakile baten testigantzan. Era honetako testigantzak bat baino gehiago daude. Halaxe dio, esaterako, Maria Angela de Ola Azpiak “una noche hauiendo concurrido a hilar en la cocina de Joseph de Arana...”. Ez dago dudarik, hemen agertu ditugunak baino kopla gehiago izango zirela kantatu zirenak, gure testigantzetan ere argiro eta garbiro azaltzen denez. Neguko artazuriketek familia bateko etxeko guztiak hartzen zituzten, eta kontu zein kanturako egokiak ziren. Edozein eratako etxebarruko bilerak ere ahozko literaturaren gertaleku aberatsak ziren. Era berean, sukaldeetan, neguko gau luzeetan, emakumeen bileretan aurrera ateratzen ziren ehungintzako lan neketsu eta amaigabeak –iruetak, goruetak, ezpatetak eta linoaren inguruko beste langintzak– beren-bereregiko lekua eskaintzen zuten ipuin, kopla eta abarretarako¹¹. Mogelen *Peru Abarca* lanean agertzen den ehuleen kantuaren bestaldean zeuden kontu eta istorio gordinagoak ere garanduko ziren, dudatzaka. Bilera hauek, askotxotan, gau beranduan goizalde zaharrak arte luzatuko ziren¹².

Ekarri dezagun adibidetzat José Patricio Astarloaren pasarte bat (*Urteco domeca* I tomoa, 19 or.) :

Crijadu, crijadai, euren ugazabac doctrinia iracasten ezpadeutze, etzaque falta icasteco moduba; euquico dabe lagun, edo adisquederen bat, nori erregutu, iracatzi dijuela. Alcarregaz joco, barriqueta, eta venturaz, gauzaric galgarrijetan emoten dau demporia, iragoco balebe doctrinia alcarri itanduten, dudatzaca, ondo jaquingo leuquee. Neguco gabetan sutonduan gorubetan, edo beste cereguinetan dagozarian, murmurazinoe, hipuin ezain, verba lotzagarri, eta barriqueta gangar orde, alcarri

Nola ez aipatu hainbat bertso-paperetan ematen diren labainkada edo erorikoak. Adibide polita da, esaterako, Etxahunek Delphin Roger-en emaztearen kontra ondu zuen *Gaztalondoko prima anderia*, 1836koa. Kanta honetako bosgarren ahapaldian Delphin Roger-en kontra ere egin zuen Etxahunek.

¹¹ Kontu hau, bestalde, ez da bakarrik euskal herrietakoa. Luis Mateo Diaz idazleak askotan aipatu ditu berak umetan Leonen ezagutu dituen *filandonos* direlakoetan ematen ziren ipuin, kontu eta kantuen berri.

¹² Jakina, behin gaueko hamabiak ezkerreko ehule eta iruleak gosetzen zirenean, gaueko hamabiak inguruan *sorgin-afaria* deritzan afaria egin ohi zuten. Sorgin-afari honen testigantza Julian Alustizak eta abarrek eman digute.

doctrinia itandu, eta daquiianac eztaquiianari iracasten emongo balitz, guraso, ugazaba, seme, eta crijadu gustijac, ondo, eta ondo jaquingo leuquee.

Garai bateko sermolariek ondo baino hobeto zekiten goruetan eta neguko sutondoko langintzetan ematen zirela “murmurazioak, ipuin ezain eta lotsagarriak”. Gure koplak-sailtxoa, dudatzaka, garai zaharretako beste adibide eta lekukotza zoragarri bat dugu.

2. Eskuidatziaren ezaugarriak

Eskuidatzia Eibarko Udal Artxiboan gorderik dago, Untzaga plazako udal-eraikuntzan, laugarren solairuan. Expediente edo agiriaren signatura C-060-15 da. Dokumentua bi orri tolestuk eta orri txikiago batek osatzen dute. Orri tolestu bakoitzak lau plama edo orrialde ditu. Zortzi plama edo orrialde handik eta erdi-erdian txertatutako orrialde txikiago batek osatzen dute, beraz, dokumentua. Orrialde handietan auzia jarri duen botikariaren zein alkate eta lekukoen testigantza dator eta orrialde txikian koplak trankripzioa. Hiru orri hauek ezkerreko ertzean bost lekutan josirik daude, kuadernotxo bat osatzen dutela. Dokumentuaren neurriak hauexek dira: 205 mm zabaleran eta 313 mm luzeran. Orrialde txikiaren neurriak 160 mm zabalerakoak eta 210 mm luzerakoak dira. Koplak idatzirik dauden orri hau dokumentu nagusiaren lehen eta bigarren orriaren artean dago, goiko aldean josirik. Dokumentua hiru eskuk idatzia da. Nabarmen baino nabarmenago hiru letra diferente ikusten dira agirian. Lehena Agustin de Ezenarro botikariarena da; bigarren letra Ignacio de Egiguren eskribauarena; hirugarrena koplak transkribatzailea da, izenik ezagutzen ez dugun beste bat.

Auziko testua zazpi orrialde nagusitan idatzia dago. Zortzigarrena hutsik, letrarik gabe, gelditzen da. Koplak orri txikiagoan bi plametan

daude transkribatuak. Lehen hamasei lerroak bi koplalerroka idatzirik daude eta orri beraren atzekaldeko plaman daude idatzirik azken zortzi lerroak. Koplen transkribatzaileak bi lerro transkribatu ondoren hurrengoengandik bereizteko puntu jarraituak jartzen ditu.

3. Auziko testigantzen transkripzioa

Auziko testigantzak jarriko ditugu ondoren. Testigantzok, nola ez, erderaz, letra argian, daude transkribaturik. Lehen testigantza, gorago esan dugunez, botikariarena da eta gainerako guztiak eskribauak idatzirik daude. Lekuko gehienak, beheraxeago ikusiko dugunez, analfabetoak dira: ez dakite izenpetzen edo sinatzen. Garai hartako herritar xumeen argazkia ere izan daiteke, nola ez, dokumentu txiki hau. Ahozkotasuna bizi-bizirik zegoen garai hartan herritar xume gehienak analfabetoak izango ziren. Dokumentu honetan auziko testigantzak datoz. Ez dator, ordea, epaileak emandako sententzia edo epairik. Ez dakigu, beraz, zertan gelditu zen auzia. Ez dugu ahaztu behar *querella* edo delako auzi hau lehen instantzian egina dela, alkatea autoritate nagusia dela, eta horrexegatik agertu direla Eibarren. Bigarren instantzian egin balitz korregidorearen aurrean egina izango zen, Tolosan¹³.

Dokumentuko letra argia izan arren, ez da erraza gaurko irakurlearentzat taxuz transkribatzea. Ni, egia esan, ezinean ibili naiz. Nire laguntzailea, eta are testu osoaren transkribatzailea, Eibarko Udal Artxiboko behargin prestua den José Gregorio Gonzalez izan da¹⁴. Ondoren

¹³ Antton Narbaizak argitara eman zuen *1685eko koplazaharrak* liburukoak bigarren instantziakoak dira, eta horrexegatik Tolosako artxiboan agertuak dira, erregidorea Tolosan zegoelako. Zehaztasun hauek Yolanda Ruiz artxibozainari zor dizkiot.

¹⁴ Eibarko auzi honetan agertzen den erdara ere ahalik eta ondoen transkribatzen ahalegindu ginen. Eskribauaren letra oso ona izan arren, ez zen erabat erraza izan dena tiletez tilet transkribatzea. Lehen ahalegina nik egin nuen arren José Gregorio González-en laguntza eskergarria izan nuen. Gerora, bigarren aztertaldi batean, Yolanda Ruizek xehekatu eta argitu zizkidan arazo gehienak. Artikulu batean argitaratzeko, ordea, segurantzia erabatekoa behar zenez, nik neure transkripzioa e-mailez bidali eta hemen

datorren testuan jatorrizko laburdurak kendurik daude. Ahalik eta fidelen izaten saiatu gara, jatorrizko letra larriak eta xeheak errespetatuz, nahiz eta noiz letra larria eta noiz xehea den beti ondo erabakitzen erraza ez izan.

Querella de Agustin de ezenarro contra Angela de Armona / año de 1721 /

Agustin de Ezenarro, Boticario, Y Ve/zino de la villa de lequeitio, Y dela de elgoibar / y al presente, Residente en esta Noble villa / de Eybar, Parezco antevuestramerced y digo: /

que me querello Criminalmente, Contra / Angela de Armona, Y su hija, Ana maria / Veziñas, de esta dicha villa; Porque a mi no/tizia, ha llegado, que las susodichas, Madre Y / hija, andispuesto, Ziertas Coplas en gran per/juicio demi Onor y de mi familia honrada / Como por mas extenso Consta de las dichas Co- / Plas que antevuestramerced exiuro Con Juramento: /

siendo assi que, esido Buscado, por esta Noble / villa por Boticario, dandome salario y el / Maestre escolea, Como Consta del empeño / que tengo Contraydo, Con la referida Villa / y para su justificacion amiderecho Combien / se reziua la informacion al thenor de // (fol. 1r). esta querella con citacion Contraria: /

a vuestramerced pido y suplico, mande hazer Como lleuo pedido / que es de Justicia La qual pido Con costas, Y / Para ello firmo: /

Agustin de Ezenarro (rubricado) /

(Signo: Cruz) /

Admítese esta querella en quanto ha lugar de derecho- / Y semanda que esta parte dé la informacion / que ofrece Y consu Vista prouee Justicia: /

asi lo mando el Señor Capitan Don Francisco Ygnacio / de Eguiguren Alcalde Y Juez ordinario de / esta Villa de Eybar en ella a treinta / del mes de henero del año de mil setecientos Y / Veinte y Uno Y firmo Y en fee de ello Yo el escribano: /

Francisco Ygnacio de Eguiguren (rubricado) /

Ante mi Seuastian de Zumaran (rubricado) // (fol. 1v).

COPLAS (FOL 2R-V).

(Signo: Cruz) /

Informacion /

en la villa de eybar a treinta y Vn dias del mes de henero / del año de mil setecientos y veinte y uno. Ante el Señor / Alcalde Don Francisco Ygnacio de Eguiguren; Y Portes/timonio demi el escribano Parecio Agustín de ezenarro / Maestro Boticario desta Villa y para la informacion / que tiene ofrecida en su querella presento por / testigo a María desoía Veziña desta Villa / y sumerced le reziuió Juramento, por, Dios nuestro señor / y sobre Una señal de la Cruz que trae en su Real / Vara y so Cargo de el prometió dezír Verdad / en lo que fuere preguntada, Y siendo al thenor / de la Querella:

dagoen hau finkatu zuen Yolanda Ruizek. Erdal transkizioa, beraz, Eibarko artxibozain prestuek finkatua da. Bihoazkie lerro hauetatik ene eskerrik bihozkorrenak.

Dixo que es Verdad oyo Cantar las Co/plas que sele anleído a Angela deola Azpía; Yque / sta lehauíá dicho, hauía oydo y aprendído enla / Cocína deJosepha deArana Víuda, que decían Angela / deArmona mugerlegítima deJoseph deGorostieta / y Ana MariadeGorostieta suhija stando / hilando:

Y que sto es lo quesau e yha oido y puede / dezir por Verdad para el Juramento que lleua fecho / en que se afirmo ratifíco yno firmo por / que díjo no sauer y declaro ser de hedad de / Díez ysiete años Y firmo su merced el Señor / Alcalde Y enfee de ello Yo el esscribano: /

Francisco Ygnacio de Eguiguren (rubricado) /
Ante mi / Seusastian de Zumaran (rubricado) /

Testigo/

Luego Yncontinenti el dicho Agustín de ezenarro // (fol. 3r). (Signo: Cruz) / Presento portestigo para suinformacion a / Maria Angela deolazpía Vezina desta villa / y sumerced el Señor Alcalde lereziuío Juramento / por Dios nuestro Señor y sobre la señal dela Cruz / que trae ensu Real Vara y huiendo hecho / cumplidamente prometió dezír Verdad / en lo que fuere preguntaday supiere / y síendo al thenor dela Querella:

Díxo / es Verdad que Una Noche huiendo Concu/rrído ahilar enla Cozína deJosepha deArana / Viuda Vezina desta Villa, stauan alla Ange/la deArmona muger legitima deJoseph de / Gorostieta y Ana Maria deGorostieta su hija / ydijeron queCantaron las Coplas que contiene el / papel que se le ha enseñado y tomo en la memoria / y harepetido ahora que los tiene en ella / y queno saue otra cosa Y que lo que lleua dicho / y declarado es lo que sauey ha oido Y la / Verdad para el Juramento que lleua fecho en que / se afirmo ratifico y no firmo por que díjo / no sauer y declaro ser de hedad de Díez / y nueue años Y firmo sumerced Y en fee de / ello Yo el esscribano: /

Francisco Ygnacio de Eguiguren (rubricado) /
Ante mi / Seusastian de Zumaran (rubricado) /

Testigo/

Yncontinentí eldicho Agustín de ezenarro // (fol. 3v) (Signo: Cruz) / aSeuastiana deGarro Vezina desta Villa / y sumerced el Señor Alcalde le reziuío juramento / por Díos nuestro señor Y Sobre la Señal dela Cruz / enforma de derecho y so cargo de elprometió de/cir Verdad y siendo preguntada al thenor dela Querella:

Dijo que un día delos pa/sados staua al sol en Aldasa, y en su / Cercania Ana Maria deGorostieta Y / Angela de Ola Azpía, y oío que cantauan dichas / Coplas de guitarra y Violín y otras Cosas / que no perziuío ni puso Atención particular / y que despues ha oido heran para el dicho / Agustín de ezenarro votícarío desta Villa / Y queno saue otra Cosa, Y que lo que lleua / dicho y declarado es la Verdad para el Juramento / que lleua fecho en que se afirmo ratifico yno / fírmo por que díjo no sauer y declaro ser / dehedad de Veinte y cinco años Y fírmo / sumerced yen fee de ello Yo el esscribano: /

Francisco Ygnacio de Eguiguren (rubricado) /
Ante mi / Seusastian de Zumaran (rubricado) /

Testígo/

Luego Yncontínentí eldicho Agustín / de ezenarro para mas prueuapresento por / testígo aJosephadeArana Víuda Vezina // (fol. 4r) (Signo: Cruz) / desta Villa y

sumerced lereziuio Juramento / por Dios nuestro señor y sobre la señal dela Cruz / enforma de derecho Y So cargo de el prometío / decir Verdad Y siendo preguntada al / thenor dela Querella:

Dijo es Verdad / que Vna Noche entre otras que suelen con/currir en la Cozina desta declarante / hallandose tan uien en ella Angelade / ola Azpia; Angela deArmona muger / legitima deJoseph deGorostíeta Vezino de / sta Villa y AnaMaría deGorostietasuhija / dijeron y cantaron Unas Coplas, como stas / que se lean leído, pero questa declaranteno / puso mucha atenzión, pero que tampoco / dijeron cosa de destierro de Lequeitio / y que sto es lo que saue y laVerdad parael / Juramento quelleuafecho enque se afirmó / ratifico y no firmo por que dijo no sauer y / declaro ser de edad dequarenta y quatro / años y firmo sumerced yen fee Yo el esscribano: /

Francisco Ygnacio de Eguiguren (rubricado) /

Ante mi / Seuasstian de Zumaran (rubricado) /

Autto /

En la Villa de eybar a treintay un dias del // (fol. 4v) (Signo: Cruz) / mes de henero del año de mil setezientos yVeinteyVno / el señor don Francisco Ygnacio de Eguiguren Alcalde y / Juez ordinario de ella, hauiendo Visto la querella / Y la informazion dada ante su merced por Agustín / de ezenarro:

Dijo que para proueer enla / Causa Justa Mandaua y Mando que el / dicho Agustín entregue Asesorias y Men/sajerías para tomar Acuerdo de Asesor / asi lo mando y firmo su merced y en fee de / ello yo el esscribano: /

Francisco Ygnacio de Eguiguren (rubricado) /

Ante mi / Seuasstian de Zumaran (rubricado) /

Notificazion: /

Enla Villa de eyuar a quatro del mes de hebrero / del año de mil setezientos y Veinte Y Vno Yo el / esscribano le ley y notifique el auto de susso a Agustin / de ezenarro para los efectos que contiene / y Dijo haralaentregadelo que se le manda / sto respondió de que yo el esscribano doi fee Y firme: /

Seuasstian de Zumaran (rubricado) // (fol. 5r).

1

5. Koplén transkripzioa

Puntu honetako oraingo egitekoa koplén transkripzio zuzena egitea da. Formatu digitalean argitara eman diren ereduetatik apur bat desberdina da, dudarik gabe. Zuzenketa guztiak dokumentu originala begien aurrean dudala eginak dira. Behin erabaki nagusiak hartu ditudanean, paleografia kontuetan aditua den Yolanda Ruizekin egiaztatu ditut. Antton Narbaizak argitara zituen koplak eta gureak jatorrizko eskuidatzian desberdin

tolesturik daude. Kopla osoa bi lerrotan tolestua zegoen harenean, gurean kopla erdia dago bi lerrotan tolestua. Bestela esan, gurean kopla-lerroak, kasurik gehienetan, gaur tolestuko genituzkeen bezalaxe daude.

Gehienetan egin ohi den bezala, guk ere jatorrizko kopla-lerroak zenbakituko ditugu, gerora errazago aipatzeko. Hona, besterik gabe, dauden-daudenean:

1 Guitarriata biolinchua

2 ederrac jacus etorri

.....

3 Ederrac jacus etorri

4 Jaungoycuac baixe estaqui

.....

5 Arrabaleco dama ederroc,

6 Es arren urten echeric,

.....

7 Trupin jauna orra nundatorren¹⁵

8 Dama ederren ondoriq

.....

9 Guitarriata biolinchua

10 achaquiazat arturiq

.....

11 Caballeriata¹⁶ perruquia

¹⁵ Hemen zer jarriko dugu bereiz eta zer batera idatzirik? Guk uste *orra* hitzaren ondoren tartetxo bat jartzen duela. Batera transkribatu ditugu *nundatorren* originalean halaxe datorrelakoan.

12 Encaxe puntas beteriq

.....

13 Tauaquera bi ordarabilza

14 Sorabedarrez beteriq.

.....

15 Seyn ezconduba seyn esconsaquia

16 estau iminten dudariq //

.....

17 Orregayterren ateraeben

18 Leen bere Lecaytioriq

.....

19 Arraguetaco jentiaq

20 Leenago dauco jaquiniq

.....

21 Trupin jaunorreq

22 sorziraq jolta U[r]tezen dau echeriq

.....

23 Urtezen dau echeriq

24 Dama ederren alderiq

Jatorrizko agirian bi kopla-lerroren ondoko puntu jarraituak guk ere geure atal honetara ekarri ditugu. Lehen orrialdean hamasei kopla-lerro

¹⁶ Badirudi hitzak bereiz idatzi nahi izan dituela eta luma altxatu duenean tinta arrasto mehe batez lotu dituela. Paleografian kontu hau gertatzen denean batera idazten direnez gero, halaxe jokatu dugu guk.

daude eta orri bereko bigarren orrialdean azken zortziak. Orrialdetik orrialderako jauzia // zeinu batez markatu dugu geure ataltxo honetan.

6. Ortografia eta puntuazioa gaur-eguneratuan

Koplen neurria 1685eko eredu berekoa da: 10-8A-10-8A. Kopla honetan hamar silabak 5+5 irakurri behar dira eta zortzi silabak 5+3. Neurri honetakoak dira *Peru Abarca* liburuko hordiaren koplak zein Lazarragaren eskuidatziko zenbait sail. Inoiz edo behin kopla hankamotz bat aurki liteke. Nola irakur, esaterako, *urtetzen dau etxerik* horretan zortzi silaba? Eta *Jaungoikuak* hitzean nola bost silaba? *Ja-un-goi-ku-ak* eginez edo beste era batera? Puntuaren aberastasunari dagokionez, jakina, ez da aberatsegia.

Guk, gaur eguneko grafia eta puntuazioa kontuan izanik, honelaxe tolestuko genituzke koplak.

1

Gitarria ta biolintxua,
ederrak jakuz etorri,
ederrak jakuz etorri [eta]
Jaungoikuak baix eztaki.

2

Arrabaleko dama ederrok,
ez arren urten etxerik!
Trupin jauna orra nun datorren

dama ederren ondorik.

3

Gitarra ta biolintxua

atxakiatzat arturik,

kaballeria ta perrukia

enkaxe puntaz beterik.

4

Tabakera bi or darabiltza

z-/sorabedarrez beterik,

zein ezkontuba zein ezkontzakia

eztau iminten dudarik.

5

Orregaiterren atera eben

leen bere Lekaitiorik,

Arraguetako jentiak

leenago dauko jakinik.

6

Trupin jaun orrek¹⁷ zortzirak jota

urtetzen dau etxerik,

urtetzen dau etxerik [eta]

dama ederren alderik.

Testu honetan gehitu dugun hitz bakarra *eta* kopula da, bihurkia osatzeko. Azken eta lehen kopletan gehitu dugu, hala behar duelakoan. 1685ko lehen koplari ere agertzen da era horretako bihurkia:

Kontu barri bat zuzedidu da

Errebaleko kalean,

Errebaleko kalean eta,

Andra gazteen artean.

Aldeko arrazoiak aipatu ditugu. Neurria osatzeko hala behar delako. Kontrakorik era badagoke, nola ez? Kantuan berean *ta* agertzen bada, *gitarra ta biolintxua*, nola gehitu eta¹⁸?

7. Kopletako euskararen ezaugarri zenbait

Ezin izango ditugu ezaugarri guztiak hemen jarri, luzeegi joango litzaiguke eta. Atal honek artikulua monografiko bat merezi lezake. Hemen

¹⁷ Hemen nola transkribatu behra dugu *jaun horrek* edo *jaunorrek*? Bestela esan *orrek* zer dugu erakuslea edo artikulua? Nik artikulua dela deritzat. Artikuluak direnean ere bereiz idazten direnez gero gaur egun, guk bereiz idatzi dugu.

¹⁸ Kontu honek ez digu, egia esan, inolako problemarik ematen. Lantxo honetan behin eta berriro aipatu dugun *1685ko koplari zaharrak* lanean berdinean ikusten ditugu *ta/ eta* kopulak: Kopletako neurriak zer behar duen kontuan izanik bata edo bestea dator.

dasta zenbait agertuko ditugu. Bestela esan, gure ustez ezaugarri nagusiak direnak zerrendatzen ahaleginduko gara.

Euskara ereduari gagozkiola, mendebaldeko euskararen ezaugarri garbiak ditu testuak. Bizkai-euskara edo bizkaiera euskalkiaren ezaugarri garbiak nonahi ikus daitezke.

Juan Antonio Mogel eibartar markinartuaren euskara bete-betean ikusten dugu, orduko fonetismo edo fonetizismoekin. Eman dezagun *ezconduba* hitza, halaxe izan behar zuen; eta *biolintxua* agertzen bada artikuluarekin, hitza *biolintxo* delako izan behar. Hitzak –a organikoa badu, –ia ematen du artikuluarekin. Eman ditzagun testuko adibideak. *Gitarra*, *perruka*, *ezkontzaka* hitzek artikuluarekin *gitarra*, *perrukia* eta *ezkontzakia* ematen dute¹⁹. Hitza -o batez bukatzen bada, artikuluarekin –ua emango du. *Jaungoicuac* (4) *biolinchua* (1, 9). Era berean –e batez bukatzen direnak –ia emango dute *jentiaq* (19).

Transkripzioaren aldetik ez dira desberdintzen beti garai hartan garbi ahoskatu behar ziren sibilanteak. Ondo dator, esaterako, *sorabedarrez* eta *ezconduba* (sorabedarre-Z eta eZconduba horretako Z sibilanteaz ari gara), baina *esconsaquia*, *sorzirak*, *enkaxe puntas*, *jacus*, *seyn*, *estau*, *estaqui* horietan ez dago garbi. (Jakina, *ezcon–* eta *zor–* eta *puntaz*, *jacuz* eta *zein* izan behar lukete²⁰.)

7.1. Hiztegia dela eta

Herri-euskara bete-betean ispilatzen dute gure kopleto hitzek: *gitarra*, *biolintxua*, *tauakera* (*tabakera* ahoskoatuko zela uste dugu), *kaballeria*, *perrukia*, *enkaxe punta*, *dama*, *duda*. Kontu jakina denez, garai

¹⁹ Juan Antonio Mogelek adibide guztietan egingo luke berdin. Mogelek hemen pluralean a bituak jarriko lituzte ia kasu guztietan *perrukaak*, *ezkontzakaak*, eta abar.

²⁰ Problema bera agertzen zaigu Eibarko 1754ko udal ordenatzetan. Anabasa handia dago.

bateko testu zaharretan erdaratiko hitz euskaratuak normal-normal agertzen dira. Lazarraga, Mikoleta (1653) eta abarretan agertzen den bezalaxe²¹.

Hitzik harrigarri eta seinagarrienetariko bat *sorabedarra* date. Nola ulertu behar da *zorabedarra*, hau da, “zoratzeko bedarra²²” edo *soroko bedarra*, konposizio zaharrean *sorabedarra*? Lehen aukera izateko badira arrazoi batzuk. Guk dakigula Eibar eta Bizkaia osoan *solo* hitza dugu eta ez “soro”. Hitza, beraz, *solabedarra* edo *solobedarra* izan beharko luke. Orain dela hirurehun urteko eta are lehanagoko euskararen giltza, nola ez, Eibarko zein inguruko toponimiak ere eman diezaguke. Kontsultatu ditugun iturri gehienetan *solo* aurkitzen dugu, nahiz *soro* ere agertzen den Halaxe izan behar zuen, beraz, 1721ean eta lehenago ere²³.

Arrazoi nagusietako bat, besteak beste direla, *zorabedarra* izateko *zoragari* hitzak ematen digu. *Zoro* eta *gari* hitzen konposizioak “cizaña” edo *lolloa* adierazten dute. Ez ote zen antzeko zerbait edo belar bera *zorabelarra*? Tabakoa –zein tabako-orria zein tabako-hautsa, jakina– adierazteko ere erababiltzen ote zen lehenago? Zein hitz egokiagoa garai zaharretako pentsamentuaren ispiluaaren berri emateko tabakoari *zorabedar* esatea baino²⁴?

²¹ Ez dut hemen esan hau inola ere txartzat hartzerik nahi. Inor baldin badago Eibarko euskararen zalea eta maitalea ni neu naiz. Ez dut uste, inolaz ere, euskara motroilo edo mordoiloa denik gaur eguneko Eibarko euskera. Euskera zaharra, jakina, gaur eguneko baino lehenagokoa askoz gutxiago. Ni markinarra izanik oso hurbil ikusten dut Eibarko euskara. Hurbil, maite eta aberats. Toribio Etxebarriaren euskal lanak maite ditut. T. Etxebarriak argitara zuen Eibarko hiztegia Markinakoarekin erkatutik daukat, hitzez hitz. Juan San Martinen *Eztenkadak* eta *Zirikadak* ere maite ditut. Gustura irakurtzen ditut, gainera, *Eibar* aldizkarian Amatiñoren artikulua eibartarrez. Esan dezadan bide batez gai honi dagokiola artikulua polit bat agertu du Amatiñok. Ikus bede *Eibar*, 2009 Maiatza, 5 orrialdean “Lekak, saiheskixa eta pellak”.

²² Ezin idatzi gabe utzi, behin honetara ezker, 1685eko kopleto esaldirik zoragarriena: *Amodioa zoro da beti amoraduen artean*. Esaldi sentenziotsu honek *zoro* hitza dakar amodiora edo amoraduetara.

²³ *Eibarko hiri-toponimia* liburua kontsultatu dugu, Euskaltzaindia 1995, eta ikusi ditugun adibide gehienetan *solo* agertzen da, baina inoiz edo beste *soro*. Dokumentu honetako hitzak eta testigantzak, beraz, ez dira pentsatzen genuen bezain erabakigarriak. *Goiko soloa* agertzen den bezalaxe, *Solaun*, *Soloaundia*, *Solobarrena*, *Soloburua*, *Soloko etxea*, *Solosakona*, *Solotxikia*, *Solozabala*. Baina baita ere *Soroa*, *Soroandia*, *Soroeta*, *Soroluzea*, *Sorosagasti*.

²⁴ Zer dakigu tabakoak Euskal Herrian izan zuen onarpen eta usteez? Garai zaharretan nola ikusia zegoen tabakoa erretzea? Tabako-orria erretzea bakarkako zeregin bat ote zen? Ondo ikusia edo txarto ikusia zegoen? Tabako-orria sendabelar bezala erabili ote zen? Tabako-orria zein tabako-hautsa noiz, zein garaitan izan zen debekatua eta zergatik? Mila galdera egin litezke eta nik ez daukat erantzunik. Sarriro ere sarriro entzun izan dugu lehen mundu gerraren ondoren zabaldu zela tabakoa erretzeko ohitura. Zer

Bi aukeren artean bata zein bestea posible izan arren luzaroan bigarrenaren alde egon naiz, azkenaldian, oster, lehenaren alde nago. Garai bateko mediku, barbero eta botikarioak, are herri xeheak ere sendabelar –edo bizkai-euskaran *osabedar*²⁵– asko erabiliko zituzten. Botikari batek ere bere tabakera edo toxan sendabelarrak erabiliko zituen. Zorabelar hauek tabako-hautsa badira, ez dago dudarik garai bateko handi-mandien zorabelarrak izango zirela... Jarri dezagun diogunaren indargarri Pedro Astarloaren *Urteko domeka* liburuko pasarte bat, XII orrialdekoa, gure testua baino ia mende bat geroagokoa, baina euskera eredu antzekoa duena:

Cerubetaco erreinubac, au da, Elexa Santubac, bere soluan aci ona erin evan guizon bat dirudi, esan eutzen Jesu Christoc beragaz egozanai. Lotara juan cirian solo jaoliac, etorri zan arerijua, eta erin evan zoragarija gari ganian. Aci zanian gustija, ezagutu zan zoragarija bere. Juan cirian otseinac eheco Jaunagana, eta esan eutzeen: Etzenduban zuc aci ona erin ceure soluan? Nundic nora dauca bada zoragarija? Eranzun eutzeen: Guizon arerijuac au eguin dau. Gura dozu bada, esan eutzeen servizalliac, guazan, eta batu daigun zoragarija? Eranzun eutzen: Ez, beragaz naste atera eztaiquezuben garija bere. Ichiozube bijac aciten galbatzeia eldu artian; orduban esango deutzet galepaileai: batu eguizube lenengo zoragarija, eta eguizubez azaoac euracaz, surtan erreteco, eta gorde eguidazube garija neure alteggi, edo troxetan. (Sinite utraque crescere usque ad messem. Math. cap. 13 vers. 30.

Testu honetan argi agertzen dira *solo*, *solo ja(g)ola* eta *zoragari*. Uste dut garai hartan *solabedar* zein *solobedar* esango zala Eibarko euskeran eta ez inola ere *sorabedar*. Astarloak berak hona ekarri dugun

uste zegoen garai hori baino lehen tabakoaren gainean. Ezer gutxi balio du, baina etxean beti entzun dut esaera bat: *tabakue ez da gizongiñe*.

²⁵ Literatura idatzian erabilera gabeko hitzak dira *osabel(h)ar* zein Bizkaiko *osabedar*. Azkuek bere hiztegian bildu arren ez dirudi autore ezagunek erabili dutenik. Nik Luis Baraiazarrari ikasi diot *osabedar* hitza, Bizkaiko Meñakan behintzat erabiltzen dena da.

pasartearen ondoren *hortu-bedar* dakar, gaur egun ere edozein euskaldunek egingo lukeen hitz konposizioan²⁶.

Zorabedar hitzak ba ote du *amodio-belar/amore-belar* delakoarekin zerikusirik²⁷? Mogelen *Peru Abarcako* lehen autuan mozkorren ahotikako kopletan *pasmo bedar* eta (*h*)orma *bedar* hitzak ikusten ditugu. Ez ote da hau ere sendabelar gisako bat, maila denotatiboan.

Beste hitz markagarri bat *ezkontzaka*, edo artikularekin, *ezkontzakia* da. Hitz horrek *ezkongea* edo gai dagoena adierazten du. Mogelek ere halaxe darabil *ezcontzaca* eta *ezconduba*²⁸. Gaur egun ere Urola aldean zein Bergarako auskeraren ezaugarria dugu aditzei eransten zaien *-t(z)eke/-tzeka* atzizkia. Urola aldean Azkoitian bereziki erabiltzen omen da²⁹. Juan San Martinek ere hainbat adibide dakartza *Eztenkadak* liburuan³⁰. Euskara zaharrean, ordea, *-tzagal/-tzaka* atzizkia aurkitzen dugu³¹. Gipuzkoako

²⁶ Ez ote da erabat arrunta, gaur egun ere, *solo-bedar* eta *ortu-bedar* konposizioak “soloko bedarrak” eta “ortuko bedarrak” adierazteko. Nik dudaren izpi barik baietz deritzat. *Ortu-bedar* agertzen den pasarte, bestalde, hauxe da:

Ceruco erreinubac dirudi bostatza, cein izanic aci gustijetatic chiquijena, guero eguiten hortu-bedar gustijetatic andijena: ain modutan ce, eguiten da zugatz, edo arbola, eta bertan dauque chorijac euren vicitzia (Urteko domeca lehen tomoa, XIII orrialdea)

²⁷ Gaur egunean uste dugun baino fede handiagoa emango zitzaion amodio-belarrari. Agirre Asteasukok biltzen duen bezalaxe amorio belarraren hautsekin norbait beretuko edo bereganduko zuela uste zuen neska edo mutil maiteminduak (Ikus *Erakusaldia* II, 22 or.). Azkuek ere badakar *Euskalerraren Yakintzan* I, 154. Guk geuk ere bildu genuen Ataungo koplaz zoragarri bat: *65-lazko kontentua/ aurtengo negarra/ gure baratzen dago/ amore-belarra*. Hau da, amoreren batek huts ematen badu, badugu erremedio gisako bat, baratzean amore-belarra dugulako. Oraintsuko testigantza harrigarriekin Patziku Perurenak baditu lan polit zenbait. Ikus bitez *Leitzako errege-erreginak* liburua zein beraren artikulubildumak.

²⁸ Adibideak asko ekar litezke. Adolfo Arejitak eman dizkidan zenbait baino ez ditut baliatuko: AGERTUTZAKA: *Baña suguia ill бага, munduban eguinico pecatuba aguertutzaca* (CO 203). ARDURATZAKA: *deungaro eta arduratzaca esango deuscube Erdaldumac* (ms 135). BILDURTZAKA: *comuninoera uaz alan bildurtzaca* (CO 40). IGARRITZAKA: *ebagui ezarian, edo igarritzaca leguez izcune guztia* (DC 202) IXILTZAKA: *Jardun daguijela issiltzaca alango euscaldun chaarrac* (ms 153). *Ay ene! Cirautsan conciencijac isiltzaca* (CO 202).

²⁹ Inguru horretako lagunei egin diet kontsulta. Delako berrekailu hori Azkoitiko euskararen ezaugarria dela esan didate.

³⁰ Gehiago era aurki balitezke ere, hona hemen zenbait adibide: “urratu ondoren poltzia berotzeke etorri zana” 15 or., “bestiak txist bat eittaka euazen artian” 21 or. “izugarritzko usu bandarak pasau ta pasau, gelditzeka”. A zuan “amama”, arnasarik artzeka jardun najuan” 21 or. “Denporadatxo bat pasau zan alkar ikusteka (...) 24or., “unatxo batian gelditzeka” 176 or.

³¹ 1596ko *Refranes y Sentencias* liburuan *afaltzaga* ikusten dugu birritan. 394-*Echun ayte afalzaga, ta jagui aite zorbaga. Acuéstate sin çena y levantar te has sin deuda* eta 430-*Ongo dot hoera afalzaga*

Eibarralde eta Urola aldeko euskararen ezagugarri ez ezik, Markinaldeko euskararen ezagugarri ere izan behar zuen, gure ustez. Jose Patricio Astarloak *Urteko domeka guztijetaraco verbaldi icasbidecuac*, Bilbao 1816, liburuan *faltatzaca* eta *dudatzaca* dakartza behin baino gehiagotan.

Euskara ereduari gagozkiola, *imini* (16) aditza ikusten dugu eta ez gaur egun mendebaldeko erabileran usu dan *ipini/ipiñi*³². Forma zaharrak, bestalde, *imini* eta *ifini* dira. Bi forma zahar hauek ikusten ditugu Eibarko agirietan³³. *Imini* aditza Prai Bartolomek sarriro darabil bere idatzietan, era berean José Patricio Astarloak ere Markinako euskara darabilela *ifini* dio beti, nahiz eta gaur eguneko Markinaldeko euskeran *ipini/ipiñi* esan. Toribio Etxebarriaren “Lexicón del euskera dialectal de Eibar” lanean³⁴ eta Juan San Martinen *Eztenkadak* liburuan *ipiñi*³⁵ eta berorren aldaerak irakurtzen ditugu. Gaur egun *imini*³⁶ Bizkai barrukoagoa da, baina garai batean zabalago edo ekialderago zebilen.

Honek guztionek, salbuespenak salbuespen, hitz batean eta laburzurrian, zer esan nahi du? Mendebaldeko euskera (Bizkaiko sortaldekoa edo ekialdekoa zein Gipuzkoako sartaldekoa) apur bat ekialdekotu egin dela, hitzen aldaera dialektalean eta aditzen jokoan ere

jaguitarren zorbaga. Bien me será a la cama sin çenar por leuantarme sin deuda. Azkueren *Morfología Vasca* lanean, 1925ekoan, 222 eta 389 puntuetan agertzen da aditzei eranstean zaien atzizki edo berrekailu hau. Autoreei dagokionez, Lardizabalek ere badarabil. Azkuek Mungiako adibide bat dakar *emakume eltzakak* “mujeres bobaliconas”. Atzizki honen zabalkundeari dagokionez, (B-berg, G-azp) dakar, hots, Bergaran eta Azpeitian erabili ohi da gaur egun ere. Gure galdeketen arauera, ordea, Azpeitiko baina gehiago Azkoitiko da. Bada hemen kontu interesgarri bat. Azkuek dio adjetiboa eta adberbioa izan daitekeela. Adjetiboa den neurrian hitzunez edozein hitzi eranstean zioten. Erabilera hau leku-eramuari dagokionez murriztagoa da. Adberbioaren erabileran zabalagoa. Eman dezagun Pedro Astarloaren kasua. Modu adberbialean badarabil *dudatzaca* egituran. Ez dut uste, ordea, adjetiboekin erabiltzen duenik.

³² Gaur eguneko bizkai-euskararen Markinaldetik Durango zein Gernikaraino *ipini/ipiñi* esan ohi da. Abadiñon, esaterako, *epiñi*. Bizkai barruan beste forma batzuk aurkitzen ditugu. Morgan *emiñi*, Orozkon *imini*, Mungian *imini* forma jokatuan *imin dor*; Lezaman *imini* eta Arratiako leku askotan *ifini*.

³³ 1685eko kopletan 23 lerroan eta 1754 ordenantzetan *ifini* aurkitzen dugu.

³⁴ Toribio Etxebarria “Lexicón del euskera dialectal de Eibar”, *Euskera*, X-XI, 1965-6, 1-655 or.

³⁵ Juan, San Martin, *Eztenkadak* “nere alde ipiñi zan, 25 or.

³⁶ Bizkaiko barrukoak dira, denok dakigunez, *imini/ifini* beren aldaerekin. 1685eko bertsoetan *ifini* ikusten dugu.

bai. Aditzak, bi bakarrik markatzearren, *eban/eben* ditugu, eta ez gaur eguneko (z)*eban/(z)eben*³⁷.

7.2. Morfosintaxia dela eta

Deklinabideari gagozkiola, ablatiboaren erabilera singularra da markagarria. Ablatibo singularra gure testuan beti da *-(r)ik*³⁸: *etxerik* (6, 23), *ondorik* (8), *Lekaitiorik* (18), *alderik* (24). Gaur eguneko Markinaldean ere *ondorik*³⁹ formaren erabilera bizi-bizirik dago, baina ez dirudi Eibarren erabiltzen denik.

Atal honetan, bestalde, ezin utzizkoa dugu egiturarik zahar eta markagarrienetako bat: *orregayterren*. Euskera zaharraren adierazle dugu forma hori. Beste alde batetik, *orregayterren* berez forma pleonastikoa dugu. 1685ko Eibarko bertsoetan, esaterako, forma soila agertzen jaku *Zeloak gaitic* (11). Pleonastikoa, nola ez, *-gaiti(k)* eta *-rren* lotzen edo gainkatzen direlako⁴⁰. Hitz horretan bukaera artikulua gabekoa agertzen da, hots, *-rren*⁴¹ eta ez forma artikuluduna *-arren*. 1685eko kopletan,

³⁷ 1754ko Udal Ordenantzetan *eban* ikusten dugu. 14 ordenantzatan *emoeban*. Juan San Martinen *Eztenkadak* eta *Zirikadak* liburuetan ia beti *eban/eben* aurkitzen dugu, gaur eguneko pertsona adinduek Eibarren egin ohi duten bezala. *Eztenkadak* liburuan, ostera, inoiz edo behin *zeben* (46 orrialdean) ere irakurtzen dugu.

³⁸ Ablatibo singularra baino ez dugu testu osoan. Ablatibo singular hau egin zitekeen era batera baino gehiagotara. 1685eko kopletan ablatibo singularra modu batera baino gehiagotara ikusten dugu. Forma fosilizatuan *-(r)ik arik* (9), baina forma zaharragoa *-rean* m-/M-acharirean (19) baina baita *-ti* errigustiti (24) eta *-tikan* Aldasetikan (19). Eibarko udal ordenantzetan plurala *-etatik* ikusten dugu 9. Ordenantza: *haciendettatic*.

³⁹ *Ondorik*. Prai Bartolomeren euskaran guztiz ugaria dugu *ondorik*. Mogelen euskaran, ordea, ez dugu uste agertzen denik. *Ondorik* formak adnominala hartzen duenean *ondoriko* egiten du. Markinaldean dendetan *zu zara hurrengo* edo *ondorikoa* berdin xamar erabiltzen da. *Ondorik* formak genitiboa eskatu ohi du. *Katue saguen ondorik* ibiltzen da, esaterako. Inoiz edo behin entzun dut kasu absolutiboan *neska ondoik ez (h)adi ibili*. Gaur eguneko erabileran, jakina, gehienetan bokal arteko *-r-* ez da ibiltzen: *Iñon ondoik ibili bierrien eik heurie*. Alfonso Irigoienek euskal lanetan erruz aurkitzen da *ondorik* forma. Berak ahoz esan zigun, behin, Markinan entzundako forma sistematikoki erabili ohi zuela bere idazlanetan. Ez dakit, egia esan, gaur eguneko Eibarko euskaran forma hau erabiltzen denik. Galdetu dudanetan ezezkoa esan didate.

⁴⁰ Alfonso Irigoien "Deklinabideaz", *Euskera*, XXIV (2.aldia) 1979, 740-759 or. batez ere 746 orrialdetik aurrera.

⁴¹ Artikulu gabeko forma hau euskara zaharreko hainbat testutan ikus dezakegu. Lazarragaren testutik mila adibide eta bat gehiago ekar ditzakegu hona.

esaterako, beste forma artikulu gabeko bat ikusten dugu *baterren beste*⁴² (6) egituran. Eibarko udal ordenantzetan (10.ean) egitura bera duen *Zergaitterren* aurkitu dugu.

Tankera honetako forma pleonastikoak ikusten ditugu mendebaldeko euskararen testigantza zaharragoetan ere. Lazarragaren eskuidatzian – *gaitirren* dokumentatzen da: f. 7v *mundu guztia gaitirren*. Berez, tankera beretsuko forma pleonastikoa da Juan San Martinek darabilen *orregaitxiokarren*⁴³.

Morfologiari gagozkiola ezkondu aditzari *-tzaka* berrekailu edo atzizkia eransten zaio. Ez dago esan beharrik *-tzaga/-tzaka* formak aditzari ezezkako zentzua emateko direla. Beste forma mendebaltar bat, azkenik *baixe* dugu, Lazarragaren testuan hainbat aldiz dokumentatzen dena. Hona, esaterako, bi formak dakartzan pasarte bat (f. 24):

36 leku onetan biziko banintz
ez neiala besterik,
gabaz, egunaz serbidu baxe,
sekula aspertzakarik.

8. Koplen zentzuaren gaineko ohar batzuk

Gure kontuetan sei kopla baino ez dira guganatu. Gehiago izan behar ziren, dudarik gabe. Jendearen aho-mihietan ibiltzen ziren kopla hauen gaineko zehaztasun asko ere, halabeharrez galduak izan behar dute. Begi

⁴² *Refranes y Sentencias* 1596koan 105. errefraua honelaxe da: *Baterren beste do anaje* “uno por otro es hermano”.

⁴³ *Orraitxiokarren* ez da forma kausala. Gaur egun Markinaldean erabiltzen den (*h*)*orraitino*, (*h*)*orraitto* eta holakoetan tankerakoa da. *Eztenkadak* liburuan behin baino gehiagotan aurkituko du irakurleak: **Orraitxiokarren** gure tallarran eztagok inor adarra jotzeko, 26 or.

bistako kontuak diren arren, beharrezkoa dugu hemen zenbait zertzelada aipatzea. Seuastiana de Garroren testigantzan (eskuidatziko 5. orrialdean) ere “cantauan dichas coplas de guitarra y violin y otras cosas que perziuió ni puso atenzion particular” irakurtzen dugu.

Eskribauaren transkripzioek, bestalde, itzulpen hitzez hitzezkoak izan behar zuten, euskara hutsean hitz egiten zuten lekukoen itzulpenak. Erdal testua arretaz irakurtzen duenak aurkituko ditu euskarakada edo kalko zenbait –argienetako bat aipatzearren “tomo en la memoria” euskarazko *gogoan (h)artu* izan liteke–.

Bada, ordea, oraingo atal honetan gora handiko kontu bat. Zer ulertzen ote zen koplak hauekin? Koplak haueetan ba ote dago lehen begiratuan nekez antzeman litekeen bigarren zentzuko adierazpen gogorrik? Ba ote daude, deskontestualizaturik gelditu diren neurrian, ilunune bat baino gehiago? Ia hirurehun urteko leizeak ez ote digu lausotu bere benetako mezua? Kontuan izan behar dugu holako auzietako arrazoi nagusia norbaiten ohoreari egindako eraso gogor eta errukigabea izan ohi zela. Eta kontu hori berriro egiaztatzeke ez ditugu beste auzietako testuak irakurri behar. Gure auzian berean honelaxe dio, hitzez hitz, Agustin Ezenarro botikariak bere eskuzko agirian: *Porque a mi no/tizia, hallegado, que las Susodichas Madre Y/hija, andispuesto, Ziertas Coplas en gran per/juizio de mi Onor y de mi familia honrada*. Hemen *a mi notizia hallegado* delakoaren azpian ondo baino hobeto jakingo zuen zer-nolako koplak entzun zituen gure botikariak. Salaketa eta auziratzea “en gran perjuizio de mi Onor y de mi familia honrada” zelako da. Eta, non dago, beraz, hain kaltegarriak diren hitzak? Hau da beharbada gure lanaren punturik ezkutu bezain ausartena. Hona hemen geure ustea.

Lehen koplari gagozkiola, beraz, ez du argi berririk ematen, gure ustez, “cantauan dichas coplas de guitarra y violin” hitzek. *Gitarria ta*

biolintxua beharbada sasoi bateko koplen hasiera izan zitekeen, edo beharbada, tankera markatu bateko koplak-sailen hasiera eta errepika moduko zerbait. Badago beste ulerbide bat ere guk ezagutu ditugun koplariak musika-tresna baten laguntzan kantatu ohi dituzte beren koplak. Bertsolariak ahots hutsean ibili diren bezala, koplariak musika-tresna bat lagun dutela ibili dira. Koplak hauek ere berez gitarra eta bibolinaren laguntzaz kantatzekoak ote dira? Baina nola ulertu sukalde batean ehungintzan ari diren emakumeak holako musika-tresnen laguntzaz ibili zirela?

Badago, jakina, beste ulerbide bat ere. Behin baino gehiagotan egon naiz pentsatzen ez ote zen, beharbada, neska-mutilen hartu-eman isilpekoen berri ematen zuen genero modukoren bat. Eta gitarra hitzaren atzean zer ulertu zitekeen eta biolin hitzaren atzean ere bai, baina kontu honek ez du merezi azalpenik.

Koplarik harrigarriena, dudarik gabe, laugarrena dugu. Mundu denotatiboak ere arazo bat baino gehiago eman liezaguke. *Tauakera* hitza guztiz ulergarria da. Tabakera hitzak beren ondoan hitz normalago bat eskatu behar luke, gure ustez, *tabakorria*⁴⁴. Tabakera edo tabakontzian tabakorria ezezik *tabako-hautsa* ere egon zitekeen. Tabako-hautsa hartzea ere debekatua egongo zen, garai batzuetan. Honelaxe agertzen da 1754ko Eibarko ordenantzetan⁴⁵:

12-Baitta bere esttaychala permittidu Justticiac arzia da usazea tabacua esattendeuzena rapé franciacua ceña batta dagguan debecauta Gueure, Erregue ganic, bost eun ducatten multtiaren azpichan da esttabellecidutta dagozan penen beian da izatteco onelaquac desterraubac errochonetic.

⁴⁴ Halaxe esan ohi da bizkai-euskeran. Hitz hori berori laburturik irakurri dugu Juan San Martin jaunaren *Eztenkadak* liburuan, 57 orrialdean: *takorrixak*.

⁴⁵ Serapio Mugica “El vascuence en los archivos municipales de Guipuzcoa”, RIEV, II, 1908, 725-734 or.

Tabako-hautsa edo rape frantsesa debekatua zegoen, beraz, garai batean. Garai bateko handikien bizioa omen zen. Doministikuna eragiten zuen eta burua argitu ere bai, diotenez. Herritik desterratzeko arriskua ere bazeukan tabako-hautsa sudurretatik hartzen zuenak. Horrexegatik bota edo desherritu ote zuten gure botikaria Lekeitiotik?

Hona hemen beste testu argigarri bat J. A. Mogelen 1800 urteko *Confesio ta comunioco sacramentuen gañean eracasteac* liburutik, 229 or.:

Ez da eguiaz becatu mortala comunio aurretik tabaco-orria pipa, edo papeletic quian artzea. Ordea comuniora eraman bear dira Jesusi onra emango dien prestaerac. Erregue edo Jaun andien aurrean pipa artzea, litzateque injuria ematea. Etzaio zor gueiago Jesu-Christori? Tabaco autsa aztu gabe dijoanac atseguin gueiago emango dio Jesus mortificatu, ta mortificacio zaleari, artu ta sentiduari atseguin emanda dijoanac baño. Guchi guchi dira tabado autsa artzen duteenac vicio edo palta gabe. Ala bada edolaric mortifica ditecela comulgatze aurrean, baita Eliza santuan ere, ta guciz Sacramentu santua aguertuta dagoan egunetan, eta meza enzutean.

Tabako-hautsa gutxiago hartzen zen tabakorria baino. “Tabakorria pipan edo papeletik kean hartzen” omen zen. Tabako-hautsa gutxi gutxi hartzen zen, eta andikien kontua omen zen: burua argitzeko balio omen zuen, gorago esan dugunez. Horrexegatik tabakoa zorabedartzat hartua izan zitekeen.

Baina jo dezagun, zeharka bada ere, beste alde batetik. Tabakera eta *z-/sorabedar* hitzek, ordea, ba ote dute alderdi konnotatiborik? Izan lezakete, beharbada. Koplaren lehen erdiak *Tabakera bi or darabiltza/ sorabedarrez beterik* delakoak nolabait azalpen moduko bat du *zein ezkontduba zein ezkontzakia/ eztau iminten dudarik* horretan. Azkoitiko paskinetan (1566) eta Tolosakoetan (1616) bigarren zentzuan har litezkeen ahapaldiak daude. Alderdi zakar eta are baldar horrek eman dio auzietarako

bidea eta artxiboetan gelditu den neurrian aurki eta azter ditzakegu gaur egun. Kopla lau eta eztenkada mingarri gabekoak balira, ez lukete “kereilarik” sortuko, eta desegingo ziren, beharbada, axukre koxkorra uretan bezala. Tankera honetako kopla hauek duten etorkizunerako bermea, neurri batean, beren zakartasunean ez ote dute? Gure kopla sailtxo honetan ere baten bat bigarren zentzuan hartzekotan hau litzateke⁴⁶.

Ez dago esan beharrik guk hemen aukera batzuk baino ez ditugula jarri. Transkribatu ziren kopla zein testigantza guztiak irakurri ondoren bide batzuk markatu beharra zen. Badira, jakina, beste ulerbide eta interpretatzeko bide gehiago. Koplak ulertzeko argi guztia eskaintzetik urrun egon gaitezke, inolako dudarik gabe.

9. Ondorio gisa

Lantto honetan euskarazko testua eta erdarazkoa ahalik eta fidelen ematen saiatu gara. Puntu horretan jarri dugu geure ahaleginik handiena. Guk hemen ukitu ditugun puntu guztiek, bestalde, badute gure lerroetan agertu duten baino mami handiagoa. Gure usteak ustel atera ez daitezzen era bateko eta besteko frogak eta datuak eman ditugu. Datu hauek gutxi irudituko zaizkio bati baino gehiagori. Datu hauek guztiak baino mila gehiago jar genitzakeen. Gure asmoa, ostera, ez da horretara zuzendua egon.

⁴⁶ Mitxelenak Tolosako paskinen gainean dioen bezala (ikus *Textos arcaicos vascos*, 1964ko edizioa) dioen bezala “si esto no ha de tomarse en sentido obsceno (...)”, guk geuk ere geure laugarren koplari erantsi diezaiokegu. Gure kasuan bigarren zentzuan hartzekotan, *tabakera* hitza eta enparaduko *sorabelarrak/zorabelarrak* hartu beharko lirateke. *Tabakera* hitzak *toxa* euskal ordainak duen bigarren adiera izan beharko luke. *Toxa* delakoaren bigarren zentzua, bestalde, uste baino zabalago dabil. *Orotariko Euskal Hiztegia* zein Ramon Etxezarretaran *Hiztegi erotikoa* (Hordago 1984) lanetan bildua agertzen den baino eremu zabalagoa du, gaur egun ere. *Erabili* aditzaren gainean, bestalde, arras interesgarria da 1685eko kopletan agertzen den *maitea darabile* zentzua: *5Vicarioa dagoaleguez alegrea ta librea/ 6 Andra gustioc baterren besteâ darabile maitea*. Beraz “andreek gizona darabil(t)en moduan” gure botikariak “bi toxa darabiltza sorabedarrez/zorabedarrez beterik”.

Zortzigarren puntuan jarritako uste-musteak, beharbada, ez dute oinarri handirik izango. Zaila da testu baten edukia guztiz agortzea hirurehun urteko tartearekin. Dena ez ulertzeak, gainera, eman ohi dio testuari lilura eta misterioa. Gure ustetxoak agertu gabe, ordea, gogortxoak edo harrigarriak badira ere, ezin geldi gintezkeen. Menendez Pidalek esan ohi zuen erromantze zatikatu eta gutxiratuak –gutxirendu eta zatikatuak, bestela esan–, misteriotsuak ziren ber, ederragoak zirela. Euskarazko testu murrizt honek ere izan ditzake alde horretatik, Mogelen hitzak erabiliz, bere enkantu eta pamerialak.

RESUMEN

En el Archivo Municipal de Eibar, en una querrela presentada por el boticario Agustín de Ecenarro en 1721, vienen transcritas entre las declaraciones de los testigos, seis coplas en euskara. En este trabajo se ha trasncrito fielmente todo el texto que presenta la querrela, tanto las declaraciones de los testigos como las coplas en euskara. El artículo intenta esclarecer el sentido de las coplas y las características de la variedad dialectal de las coplas eusquéricas.

LABURPENA

Eibarko Udal Artxiboan, Agustín de Ecenarro botikariak aurkeztu zuen 1721ko kereilan, lekukoen testigantzen artean euskarazko sei koplak daude transkribaturik. Artikulu honetan erdarazko deklarazioez gainera euskarazko sei koplak ere transkribatu dira ahalik eta modurik fidelenean.

Lan honetan koplen esangura zein kopleta-ko euskararen ezaugarri zenbait emango dira.